

УДК 340.1

DOI 10.32755/sjlaw.2020.03.021

Самофалов Л. П.,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0001-7626-4270;

Самофалов О. Л.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного, цивільного та господарського права і процесу, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID 0000-0001-9157-7435

ПРАВОРЕАЛІЗАЦІЯ ТА ПРАВОВІДНОСИНИ: ЛІНІЇ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ

У статті розглянуто та проаналізовано теоретико-правові питання реалізації правових норм. Без вирішення цієї проблеми норми законів та інших нормативних актів втрачають своє значення. Правореалізація поняття багатоглядне. На її стан впливає якість норм, механізм їх дії, матеріальне забезпечення, рівень суспільної свідомості, професійна підготовка тих, хто здійснює правозастосовну діяльність.

Реалізація норм права пов'язана з відповідним видом правовідносин, які можуть бути загальними та конкретними.

Ключові слова: правореалізація, норми права, правова поведінка, форми реалізації, правовідносини, склад правовідносин, юридичні факти.

Постановка проблеми. Правова поведінка, правореалізація, правовідносини – центральні інтегративні елементи правової системи. Вони є ядром тієї нестійкої юридичної системи, в якій постійно знаходяться учасники соціального спілкування.

У суспільстві існує і функціонує складний механізм правових відносин. Громадяни іноді і не підозрюють, що знаходяться у цих відносинах, живуть під владою законів, які невидимо присутні в їх повсякденному житті. І лише, коли виникають конфліктні ситуації, згадують про право і закон, звертаються за їх допомогою. Ні одна людина не може залишатись поза реалізацією норм права та правовідносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато вчених-фахівців з теорії права, а також галузевих юридичних наук, зокрема С. С. Алексєєв, Є. В. Білозьоров, М. В. Вітрук, А. Д. Воєvodін, В. М. Горшенєв, А. М. Завальний, В. Б. Ісаков, М. С. Кельман,

В. В. Колесніков, В. М. Кудрявцев, В. В. Лазарев, М. Г. Матузов, П. О. Недбайло, О. Ф. Скакун, А. О. Осауленко, П. М. Рабінович, Р. О. Халфіна та ін. розглядали загальні проблеми в різних аспектах та внесли суттєвий внесок у правову науку та правотворчість.

Метою статті є дослідження взаємозв'язку правореалізації та правовідносин.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб пізнати та оцінити зміст і цінність права для особи і суспільства, необхідно, аби правові приписи були реалізовані у практичному житті. Без вирішення цього завдання норми права, законів «мертві», їх цінність втрачає своє значення, а соціальне призначення, як регулятора суспільних відносин, зникає. Реалізація нормативних розпоряджень, що містяться в законах та інших нормотворчих актах, означає втілити в життя, у суспільні відносини, поведінку громадян, волю законодавця та інших суб'єктів правотворчості, спрямовану на встановлення правопорядку [1, с. 386].

У науці існує думка, що поряд з поняттям реалізації права застосовується поняття дії права. При цьому констатується, що право може діяти не тільки шляхом дотримання, використання, виконання і застосування правових норм, але й шляхом іншого впливу на індивідуальну, групову, суспільну свідомість і поведінку. Поняття дії права і його реалізації різні в тому розумінні, що вплив права є поняттям більш широким, ніж реалізація [2, с. 364].

Правореалізація поняття багатоаспектне. На її стан впливає якість норм, механізм їх дії, матеріальне забезпечення, рівень суспільної свідомості, професійна підготовка тих осіб, які здійснюють правозастосовну діяльність. Реалізація правових норм являє собою послідовну конкретизацію і переведення об'єктивних можливостей (закріплених у правових нормах) через їх суб'єктивне усвідомлення і волевиявлення (суб'єктивне право, обов'язок) в реальну поведінку суб'єктів (виконання обов'язків і використання права).

Удосконалення реалізації норм права є однією з найбільш актуальних і невичерпних проблем, які стоять перед юридичною наукою і практикою. У руслі цього складається вся правотворча та правоохоронна діяльність у країні.

Теоретикоправова наука визначає, що реалізація норм права може носити безпосередній і опосередкований характер. Нас-

лідком реалізації норм права є правова поведінка. Як вказує В. М. Кудрявцев, правова поведінка полягає в дотриманні, застосуванні чи порушенні правової норми, є нормативною чи не нормативною. Далі вчений підкреслює, що останнє у свою чергу поділяється на: а) поведінку, не врегульовану нормами права і б) поведінку, що суперечить нормам (антинормативна). Ознаками правової поведінки є: соціальна значущість – психологічна складова, регламентованість нормативними актами, підконтрольність державі в особі спеціально уповноважених органів, здатність її мати юридичні наслідки у вигляді видів юридичної відповідальності [3, с. 37–39].

З даним підходом, на нашу думку, неможливо погодитись. А все тому, що якщо поведінка не врегульована нормами права, то вона вже не є правовою, хоч у відповідних умовах може бути правовою. Тобто така поведінка повинна бути врегульована в правовому порядку. Правова поведінка, на погляд професора О. В. Сурілова, є синонімом поняття правомірної поведінки, тобто такої поведінки, яка відповідає нормам цивільного права, в якому реалізуються ці норми. Протиправна поведінка ніяк не може бути регламентована нормами права. Включення протиправної поведінки у зміст правової поведінки – це істинологічний парадокс. Протиправна поведінка тому і є такою, що знаходиться поза рамками правової поведінки, суперечить вимогам правових норм, вступає в колізії з їх змістом. Протиправна поведінка знаходиться поза сферою дії права, правового дозволу, необхідності. Якщо правова поведінка є соціальною, то поведінка протиправна характеризується антисоціальністю [2, с. 366].

Водночас С. М. Олейніков, у підручнику «Загальна теорія держави і права», вказує, що з урахуванням соціального змісту та юридичної оцінки вчинку суб'єкта права і незалежно від форми її зовнішнього виразу (дія чи бездіяльність) правову поведінку поділяють на види: а) правомірну поведінку – таку, що є соціально корисною і відповідає принципам правових норм; б) правопорушення – соціально шкідливі вчинки, що схожі з порушенням принципів правових норм; в) зловживання правом – соціально шкідлива поведінка, вчинена суб'єктом права формально в рамках правових принципів; г) об'єктивно протиправне діяння – поведінка, яка не є такою, що завдає шкоди, але фор-

мально – юридично оцінюється як вчинки всупереч вимогам правових норм [4, с. 354].

Близькою до цього підходу є думка авторів підручника «Теорія держави і права», підготовленого М. С. Кельманом, О. Г. Мурашиним, Н. М. Хомотю [5, с. 447].

Професори В. В. Копейчиков, О. Ф. Скакун правову поведінку поділяють на правомірну та неправомірну [6, с. 199; 1, с. 415].

Таким чином, викладене свідчить, що поняття правової поведінки немає єдиного наукового погляду, але всі думки вчених, безумовно, мають право на існування і, більше того, свідчать про всесторонній спектр вивчення цього феномена. Ми більше схилиємось до підходів, указаних ученим, і згодні з тим, що протиправна чи правомірна поведінка є правовою, тобто передбачена нормами права чинного законодавства. Поняття правової поведінки само по собі вказує на правовий вимір конкретного діяння, яке охоплюється певною формою реалізації.

Фахівці в галузі теоретико-правової науки у сучасний період виділяють такі форми реалізації норм права, як дотримання, виконання, використання та застосування. Кожна конкретна форма залежить від характеру дій суб'єктів.

Перші три форми називають формами безпосередньої реалізації права тому, що вони втілюються в життя безпосередніми діями самих суб'єктів тих чи інших правовідносин. Але там, де є недостатніми вказані форми для забезпечення певної реалізації юридичних норм, необхідне втручання в процес владних суб'єктів (посадових осіб і органів) має місце особлива форма – застосування. Абсолютна більшість учених у тому чи іншому вимірі солідарні у цьому підході до поняття і форми реалізації норм права. Та юридична наука знає і інші погляди щодо суб'єктів застосування права. Так, відомий учений П. О. Недбайло ще в радянські часи стверджував і доказував, що суб'єктами застосування норм права можуть бути і звичайні громадяни [7, с. 78].

Пізніше та і сьогодні вчені доказали, що суб'єктами застосування права можуть бути компетентні органи держави і посадові особи, діяльність яких має місце в конкретних життєвих ситуація по реалізації нормативно-правових актів шляхом винесення індивідуально-правових актів.

Для підтвердження викладеного вважаємо доцільним навести приклад визначення професора П. М. Рабіновича, який вважає, що «застосування правових норм – це організаційно-правова діяльність компетентних органів, уповноважених на це громадських об'єднань або їх службових осіб, яка полягає у встановленні піднормативних, формально обов'язкових, індивідуальних правил поведінки персоніфікованих суб'єктів з метою створення умов, необхідних для реалізації ними таких норм» [5, с. 430].

Для реалізації правових норм необхідні відповідні правовідносини. Якщо вважати, що норми права з моменту набрання ними чинності передбачають юридично опосередкований зв'язок, взаємодію органів і осіб, то правовідносини необхідно вважати єдиним можливим способом реалізації права. Водночас відомі вчені у цій галузі знань С. С. Алексєєв та М. Г. Матузов вважають, що реалізація права можлива і поза правовідносин у формі дотримання норм права, яке виражається в тому, що суб'єкти соціальних відносин узгоджують свою поведінку з юридичними заборонами [8, с. 301]. Крім того, М. Г. Матузов вводить поняття статусних правовідносин, наприклад, наявність громадянства, і додає їх у поняття правового статусу особи [9, с. 59].

Серед різних за своїм змістом суспільних відносин правові відносини у сучасній юридичній науці є однією з важливіших фундаментальних категорій. Як вказує Р. О. Халфіна, правовідносини – це та форма, в якій абстрактна норма права знаходить своє реальне буття, в реальних, прийнятих суспільних відносинах. Вона виражає особливий вид зв'язку права з регульованими суспільними відносинами, в яких діалектично поєднуються абстрактні норми з конкретністю цих життєвих відносин [10, с. 6].

Сурілов О. В. у кінці 80-х років минулого століття писав, що більшість учених зійшлася на тому, що правовідносини – це суспільні відносини, врегульовані нормою права. Норми права і правові відносини, що складаються на їх основі – центральні інтегрувальні елементи правової системи, що утворюють каркас. Вони складають ядро постійного юридичного середовища, в якому постійно знаходяться, існують учасники суспільного спілкування [2, с. 375, 376].

Відносини спроможні набути правового характеру лише в тому випадку, якщо йдеться про правила поведінки, які мають

велике соціальне значення. Коли ця справа торкається думок і почуттів, то говорити про їх юридичну природу недоречно. Категорія «правовідносин» дозволяє з'ясувати, як право впливає на поведінку людей. У межах правовідносин життєдіяльність суспільства набуває цивілізованого, стабільного і передбаченого характеру [5, с. 391].

У визначення правовідносин всі вчені вкладають найбільш однаковий зміст. Так, у підручнику за загальною редакцією професора В. В. Копейчикова вказується, що «Правові відносини – це специфічні вольові суспільні відносини, що виявляють основи відповідних норм права, учасники яких взаємопов'язані суб'єктивними правами і юридичними обов'язками» [6, с. 190].

Професор О. Ф. Скакун підкреслює, що «Правовідносини – це врегульовані нормами права вольові суспільні відносини, що виражаються в конкретному зв'язку між правомочними і зобов'язаними суб'єктами – носіями суб'єктивних юридичних прав, обов'язків, повноважень і відповідальності та забезпечуються державою [1, с. 345].

Більш просте визначення, на нашу думку, надано вже згаданими нами авторами підручника М. С. Кельманом, О. Г. Мурашиним, Н. М. Хомою. Вони вказують: «Правові відносини – це специфічні суспільні відносини, що виникають на основі норм права, учасники яких є носіями суб'єктивних прав та юридичних обов'язків» [5, с. 391]. Вороніна М. А. та Дашковська О. Р. правовідносини визначають як «суспільні відносини, які є юридичним виразом фактичних суспільних відносин, де одна сторона на основі правових норм вимагає від іншої сторони виконання певних дій або утримання від них, а інша сторона повинна виключати ці вимоги, що охороняються державою [4, с. 335].

Аналіз визначень дає можливість виокремити ознаки правовідносин:

1. Вони є результатом свідомої діяльності людини і належать до сфери ідеологічних відносин та складаються між людьми або колективами людей з метою забезпечення відповідних інтересів.

2. Правовідносини виникають, змінюються або припиняються на основі норм права. Але не можна вважати, що тільки

наявність норм права само-собою призводить до виникнення правовідносин, потрібна активна поведінка суб'єктів, за винятком статусних правовідносин. Деякі вчені вказують, що коли вирішується справа на основі аналогії права, то правові норми реалізуються, але правовідносини відсутні [1, с. 347]. Думається, що відповідно до класифікації норм права, наприклад норми-принципи, які розміщені в Конституції України, є правовими нормами, а це означає, що і під час застосування аналогії права існують правовідносини.

3. У правовідносинах сторони наділяються суб'єктивними правами і юридичними обов'язками. Але не завжди, в правовідносинах одночасно існують всі їх ознаки. Для виникнення правовідносин достатньо волевиявлення лише однієї сторони, наприклад, під час застосування права, де вони виступають у вигляді конкретного правового зв'язку, ступінь якого може бути менше чи більше визначеним.

4. І, безумовно, правовідносини за необхідності можуть бути забезпечені за допомогою державного примусу.

Розглядаючи ознаки правовідносин, слід зауважити, що підходи в кожного автора до цього питання різні, всі вони доповнюють одне одного та мають право на існування.

Реалізація норм права пов'язується з відповідним видом правовідносин, які в певному вигляді можуть бути загальними чи конкретними. Професори С. С. Алексєєв та М. Г. Матузов, М. С. Кельман, О. Г. Мурашин стверджують, що загальні правовідносини існують між невизначеною кількістю людей як носіїв суб'єктивних юридичних прав і обов'язків, між громадянами, з одного боку, державою та її органами, з іншого.

Що ж стосується концепції реальних чи конкретних правовідносин, то вони існують як різновид соціальної діяльності суб'єктів і не виключають вказані вище моменти.

Якщо взяти за приклад галузеві правовідносини, то їх кількість і можливості з кожним разом збільшується. Це пов'язується з виникненням нових суспільних відносин, а разом з тим і виникненням відповідних галузей та інститутів права [10, с. 262–270].

Реалізація норм права виявляє себе через зміст правовідносин. Передусім – це суб'єкти, до яких відносяться фізичні та

юридичні особи, які вступають у різні правовідносини, що регулюються всією системою права. Сьогодні проблема юридичної особи є актуальною, тому що виникає низка життєво важливих суспільних питань, які потребують юридичного вдосконалення. Всі вчені-юристи єдині в тому, що суб'єкти правовідносин повинні володіти правосуб'єктністю, тобто мати властивість бути носієм прав і обов'язків, здійснювати їх і відповідати за поведінку, що суперечать нормам права. Це передбачає наявність правоздатності, дієздатності і деліктоздатності. Ці категорії тісно пов'язані з реалізацією суб'єктивних прав і відповідним їм обов'язкам зобов'язаної сторони.

Але для того, щоб запрацював механізм правореалізації правовідносин, необхідні юридичні факти [11, с. 296]. Як вказує Р. О. Халфіна, юридичний факт є обов'язковою підставою виникнення, зміни, припинення правовідносин. Вказані питання детально розглянуті також В. Б. Ісаковим, що звільняє нас від додаткового їх аналізу [12, с. 34–36].

Висновки. Узагальнення викладеного дозволяє дійти таких висновків:

- правова поведінка є основою вчинення правовідносин і реалізації суб'єктивних прав громадян, вона охоплюється можливістю і дійсністю правового регулювання;
- правореалізація – це такий юридичний механізм, який містить саму поведінку, її здійснення у відповідних правових формах та у правовідносинах;
- правореалізація може здійснюватись як у конкретних галузевих, так і загальних правовідносинах;
- правовідносини мають свою будову і для їх виникнення потрібен певний вид правової поведінки, який у теорії права має статус юридичного факту або сукупності юридичних фактів.

Список використаних джерел

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2006. 656 с.
2. Сурилов А. В. Теория государства и права: учеб. пособие. Киев; Одесса: Высшая шк., 1989. 439 с.
3. Кудрявцев В. Н. Правовое поведение: норма и патология. Москва: Наука, 1982. 298 с.

4. Цвік М. В., Петришин О. В., Авраменко Л. В. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Харків: Право, 2010. 584 с.
5. Кельман М. С. Загальна теорія держави та права: підручник. Львів: Новий світ – 2000, 2003. 584 с.
6. Загальна теорія держави і права / за ред. академіка АПрН України, д-ра юрид. наук, проф. В. В. Копейчикова. Київ: Юрінком, 1997. 320 с.
7. Недбайло П. Є. Применение советских правовых норм. Москва: Госиздат юрид. лит. 1960. 511 с.
8. Алексеев С. С. Общая теория права. Москва: Юрид. лит., 1981. Т. 1. 359 с.
9. Матузов Н. И. Правовая система и личность. Саратов: Саратовск. ун-т, 1987. 239 с.
10. Гіда Є. О. Теорія держави та права: підручник. Київ: ФОП О.С. Ліпкан, 2011. 576 с.
11. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении. Москва: Юрид. лит., 1974. 351 с.
12. Исаков В. Б. Юридические факты в советском праве. Москва: Юрид. лит., 1984. 144 с.

Samofalov L., Samofalov O.

LAW IMPLEMENTATION AND LEGAL RELATIONS: LINKS OF INTERRELATIONS

The article addresses to analyze of the theoretical and legal issues of legal norms implementation.

The implementation of regulations contained in laws and other regulations means the implementation in public relations, the behavior of citizens, the will of the legislator and other interrelation subjects.

In science, there is an opinion that the concept of action of law is along with the concept of realization of law.

Law implementation of the concept is multifaceted. Its condition is influenced by the norms quality, the mechanism of their action, material security, level of public consciousness, professional training of those persons who carry out law enforcement activities.

The legal norms implementation is a consistent concretization and translation of objective possibilities through their subjective awareness and expression of will in the real behavior of the subjects.

The consequence of the legal norms implementation is legal behavior. Legal behavior may be lawful or unlawful. Analysis of the scientists` views shows that the concept of legal behavior is different.

Specialists in the field of theoretical and legal science nowadays distinguish such forms of implementation of legal norms as compliance, implementation, use and application. Each specific form depends on the nature of the subjects` actions. The first

three forms are called forms of direct realization of the law, since they are implemented by the direct actions of the subjects of certain legal relations. But where these forms are insufficient to ensure a certain implementation of legal norms, the necessary intervention in the process of the authorities, there is a special form of application.

Appropriate legal relations are required for the legal norms implementation. Considering the legal relations signs, it should be noted that the approaches of each of the scientists to this issue are different. Implementation is manifested through the content of legal relations, which primarily includes subjects who must have legal personality, to have the ability to be the bearer of rights and responsibilities, exercise them and be responsible for behavior that is contrary to the legal norms.

Considering the above mentioned we can draw the following conclusions, in particular:

- legal behavior is the basis for the emergence of legal relations and the realization of subjective rights of citizens, it is covered by the possibility and validity of legal regulation;

- law implementation is a legal mechanism that includes the behavior itself, its implementation in appropriate legal forms and in legal relations;

- law implementation can be carried out both within specific and general legal relations;

- legal relations have their own structure and requires a certain type of legal behavior.

Key words: law implementation, norms of law, legal behavior, forms of implementation, legal relations, structure of legal relations, legal facts.

References

1. Skakun, O. F. (2006), Theory of state and law: textbook, Consum, Kharkiv.
2. Surilov, A. V. (1989), Theory of State and Law, High Schools, Odessa.
3. Kudryavtsev, V. N. (1982), Legal behavior: norm and pathology, The science.
4. Tsvik, M. V., Petrishin, O. V. and Avramenko, L. V. (2010), The theory of power and rights: manual for students in primary schools, Law, Kharkiv.
5. Kelman, M. S. (2003), General theory of state and law: textbook, New World-2000, Lviv.
6. Kopeichikov, V. V. (1997), General theory of state and law, Yurinkom.
7. Nedbaiko, P. E. (1960), Notes of the Soviet legal norms, Gosizdat jurid.
8. Alekseev, S. S. (1981), General Theory of Law, Jurid. Lit., Vol. 1.
9. Matuzov, N. I. (1987), Legal system and personality, Saratovsk. Univ, Saratov.
10. Hida, E. O. (2011), The Theory of power and rights, Lipkan, Kyiv.
11. Halfina, R. O. (1974), General Notion on Legal Relations, Legal. Lect.
12. Isakov, V. B. (1984), Legal facts in Soviet law, Jurid. Lit, Moscow.